

Психологія

УДК 159.922:37.035.6

АРХЕТИПНІ ДЖЕРЕЛА ФЕНОМЕНУ ЗРАДИ В УКРАЇНСЬКІЙ МЕНТАЛЬНОСТІ

З. С. Карпенко

*Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника,
76025, м. Івано-Франківськ, вул. Шевченка, 57;*

karpenkozs@ukr.net

У статті проаналізовано корінний архетип української ментальності – архетип Матері, який складається з аспектів Березині та Покритки. Труднощі національно-державного самовизначення українців пояснюються, виходячи з колективної несвідомої «пастки», – глибинної інтенції до збереження свого, кровного, рідного на противагу загальноважливим цінностям етносу. Індивідуалістична мораль веде до зради партнерам, союзникам і в результаті до історичної та цивілізаційної поразки. Пафос статті – в необхідності вироблення життєздатного етнокультурного нарративу, що протистойть архетиповим тенденціям соціальної поведінки українців.

Ключові слова: *архетип Матері-Березині, архетип Жінки-Покритки, ментальність, етнокультурні нарративи.*

Посилення інтересу з боку соціогуманітарних наук до етнопсихологічної проблематики в пострадянських країнах природне в силу самого факту постання де-юре суверенних держав. Окрім цього, виринають проблеми, що тематизуються масовою етнічною самосвідомістю як деструктивні явища на шляху до автентичної екзистенційної ідентифікації громадян як представників свого етносу, нації, держави і базованої на ній ідейно-мотиваційної консолідації. Остання є запорукою неухильного поступу етносу та його похідних – нації, держави в напрямку досягнення еволюційно привабливих цілей як доступних перспектив соціального, економічного й культурного розвитку.

До числа перешкод, що стоять на заваді стратегічного моделювання розвитку молодого Української держави в різних сегментах її функціонування і насамперед соціально-політичного життя, належить зрада вождів як очільників елітарних груп, що репрезентують засадничу ідеологію тих чи тих верств населення. Причому морально-психологічний феномен зради характеризується нав'язливою присутністю, непозбутньою історичною травмою, що не дає про себе забути,

бо щоразу відновлюється, як деяка кармічна стигма, у найвідповідальніші (критичні, переломні) періоди державотворення. Затяжні «парафренічні» коаліціади післяпомаранчевого відтинка часу й «алогічні» альянси ключових гравців політичного шоу – яскраві свідчення цього, вони перегукуються й із драматичнішими, аж до фатально-необоротних, трагічних, ексцесами в національній історії. Український колабораціонізм – це лише «експортна» модель зради як сутнісного феномену українського менталітету, що має генетичні (колективно-психологічні, архетипні) джерела і соціобіологічний сенс, який сприяє самозбереженню і виживанню етносу, розміщеному по осі цивілізаційного розлому. Але чи має він історичну перспективу?

Проаналізуймо корінний архетип українського етносу – архетип Матері та наслідки його дії в українській ментальній психокультурі. За К. Юнгом, архетипи – це несвідомі первообрази, апріорні структури психіки, здатні за певних умов викликати відповідні їм патерни переживань і поведінки. Етнічні архетипи займають проміжне місце між універсальним (загальнолюдським) глибинно-психологічним пластом згорнутого в підсвідомі символічні коди філогенетичного досвіду *Homo sapiens* та індивідуальним несвідомим з його біологічною інстинктивною праосновою і витісненими значущими переживаннями та схильностями до стереотипного реагування в повторюваних ситуаціях. «Типовим для Юнга є психологічне дослідження того матеріалу, який організований насамперед навколо відпочаткових символів Матері... всіх її супутників, партнерів та родичів: хтонічна Мати-Земля, котра породила світ; небесна Мати, чия всеохопна вмістимість утримує і спрямовує світ; Богині плодючості, які живлять світ і годують усіх людей; Темна (Похмура) Мати-Богиня, яка стискає у своїх обіймах і проковтує, пожирає і обмежує» [4, с. 131].

Практично всі дослідники українського національного характеру й етнічного менталітету сходяться на тезі жіночності «української душі», провідній феміній домінанті як доглибного смислоутворювального чинника життєвих поривів і вчинків українця. Мати-Берегиня дарує й охороняє життя своїх дітей. Чи не тому лексема «кр» є в самоназві нашої держави: Україна – від «прикрити», «вкрити», «закрити» і навіть «край» (мала батьківщина) як захищена земля, територія? Мати-українка ви-хов-ує своїх дітей, себто укриває від небезпеки, загрози збоку. У-кр-аїна – це життя вдома, серед своїх, у теплому крузі інтимної (кр-овної) порідненості. Коли чиясь поведінка виявляється негідною, його ви-кр-ивають, тобто витискають за обмежувальне коло (за край) душевної співпричетності. Звідси і кр-асти (нести в край, додому) як прояв відносності моральних норм, коли ситуація стає небезпечною для виживання роду.

Попри значні подібності архетипу Матері-Берегині до російського етнічного архетипу «Родины-Матери» їх функції відмінні: якщо українка виховує (береже), то росіянка «вос-пит-ывает», тобто забезпечує життєвими ресурсами, які зазвичай перебувають не тільки в

«краї», а й на сусідніх теренах. «Годувальницька» домінанта вимагає «збирання земель» (ресурсів) у великий імперський організм. Українська ж фемінна домінанта принципово неекспансивна, а охоронно-відтворювальна, екзекутивна. М. Бондар стверджує, що ця риса і зумовила фактичну відсутність елементів ризику, нестандартних рішень, новацій. Екзекутивній (жіночій) культурі необхідний зовнішній поштовх. Іntenціональні, сильні, вольові соціуми (Спарта, Рим, а в наш час – Німеччина, Англія, Китай) вирізняються цілеспрямованістю, прагненням до самореалізації. Українцям як екзекутивному соціуму притаманні відчуття незахищеності, апатичності, сугестивності; наївність, внутрішня конфліктність, перевага цінності споживання над цінністю творчості, потреба в зовнішніх прикрасах, конформізм, терплячість, самоізоляція [1, с. 31–32].

Перебуваючи буквально на водорозділі (по Дніпру) західної та східної цивілізацій, жіноча екзекутивна матриця, щоб пом'якшити або запобігти зовнішньому ударові, цивілізаційному зіткненню, мусила виявляти здатність до моральної мімікрії (прислужництво, пособництво, запроданство, догідливість), тобто демонструвати здатність жінки-повії, вимушеної грати за правилами сильних маскулінних суспільств, організованих за законами утвердження, розповсюдження своєї влади і поневолення інших народів. Так, О. Шумський говорить про «тип малороса, який в усі історичні епохи був однаково безпринципно-лицемірним, по-рабському двоєдушним і зрадницьки підозрілим» [5, с. 767]. Така моральна амбівалентність українців толерувала їх особистісну ненадійність, відзначену ворогами, з якими перші намагалися замиритися, керовані специфічним жіночим сценарієм. Поширені зневажливі висловлювання сусідніх народів на кшталт «хитрый хохол», оцінка офіційною Росією історичної постаті гетьмана Мазепи як зрадника «священного» союзу з Росією, підступність Богдана Хмельницького і підпорядкованого йому війська озброєних українських найманців-козаків за версією поляків тощо.

Але якщо зовнішні оцінки поведінки українців можна знехтувати, зіславшись на захланність завойовників, їх економічний визиск, духовно-релігійний гніт, моральне приниження включно із загрозою фізичного винищення, то ніяка проекція як механізм психологічного захисту не допоможе, якщо український народ справді хоче стати державницькою нацією, – нацією, здатною сформулювати власну національну ідею, виплекати своєрідну українську мрію і прокласти автентичну дорогу в складному культурно-історичному переплетінні національних доль та ідентичностей.

Українському етносові потрібні суворі моральні рефлексії (люстрація) і самокритика без блюзнірського самоприниження і почуття меншовартості як наслідку вимушеного проміскуїтету (в зовнішній політиці – багатовекторності). Адже об'єктивно спостережуваний факт (очима сторонніх, по-своєму зацікавлених і правих) «експертів», виражений міжетнічними стереотипами, носіями яких є сусідні етноси,

має і свою внутрішню оцінну (референтну) шкалу. Факти внутрішньополітичного перелюбу, економічного «кидання», передвиборних бюджетних обіцянок-цяцянок, розгнuzдана корупція чиновників і наділенних хоч якими повноваженнями «маленьких українців» свідчать про фрактальну подрібненість і голономну «запакованість» цієї наскрізної, архетипної української вади – зрадництва як глибоко інтродюкованого поведінкового патерну, що запускається оцінними еталонами «свій – чужий», «кр-овний – кр-ивдний», «кр-асний – по-кр-уч».

У цьому зв'язку О. Донченко зазначає: «Формується психологія «маленького містечка», де все знайоме і звичне є добрим, а незнайоме і незвичне – злим» [2, с. 211]. Звідси – інерційна тяглість традицій кумівства (варіант – «любі друзі»), що консервують корпоративно-феодальні економічні (цехові) стосунки в кардинально змінених – ринкових – умовах, які в сучасному світі регулюються переважно законами вільної конкуренції.

Керовані ідеєю душевної (родинної) суголосності, маркером чого є славнозвісна українська ліричність, пісенність, романтизм і сентиментальна розчуленість, українці здатні до випадкового імпульсивного екстатичного єднання, часто ошатно-естетично й велемовно оформленого, але концептуально-логічно не виробленого, правовим і державно-бюрократичним чином не опрацьованого. Звідси – неефективність дискусій навколо універсалів, чудернацькі коаліційні гібриди, безвідповідальні публічні інвективи чиновних людей і тривожна непевність у завтрашньому дні. «...екзекутивні ознаки викликають психологічний хамелеонізм, мінливість, схильність до порушення обіцянок, зміни планів» [1, с. 32].

Не дивно, що, навантажений комплексом екзекутивності, український етнос періодично втрапляє у пастку віктимності, в яку загання його архетип Жінки-Покритки. Класичні сюжети Шевченкових поем – приклад цього. Покритка – довірлива чуттєва жінка, будучи по-критою чужоземним спокусником/гвалтівником (архетипне значення – обезглавлена, див. докладно [3]), поневіряється світами (з малям чи без нього), бо немає їй місця у кр-аї. Покрита – значить, безголова, дурна, пройда, отже, мусить покинути країну, гарантовано наражаючись на чергові небезпеки аналогічного штибу. В долі сучасних українських заробітчанонок оживають предковичні архетипні сюжети. Надто дорогу ціну потрібно заплатити за фінансове прикриття своєї родини: фактичний розрив подружніх стосунків, деморалізація чоловіків, які звикають до ролі альфонсів, ризику нестачі материнської опіки для дітей і глузливо-презирливе ставлення тутешніх щодо джерел матеріального достатку сім'ї заробітчани.

Дочірній образ Покритки – це символічна фігура жертвопринесення Матері-Берегині для пожадливого задоволення зайди, що загрожує пасторальній ідилії українського хутора.

Таким чином, центральний материнський архетип Матері в українській етнічній психології має варіанти, не відзначені Юнгом: Берегині

та Покритки. Якщо перший із них досить докладно описаний в етнологічних дослідженнях, то останній фігурує як літературний образ у художній белетристиці та критиці; проміжний варіант – Повія – є надто незручним і татуйованим для респектабельного іміджу українського патріота і витісняється з поля наукової рефлексії.

Запропонована тут герменевтична реконструкція комплексу семасіологічних одиниць, сконцентрованих навколо ядерного смислу «кр», дозволяє експлікувати соціобіологічний адаптивний зміст типової поведінки українців в екстремальних, критичних, конфліктних ситуаціях. Однак виживання завдяки зраді може забезпечити досягнення лише скороминущих ситуативних результатів для певної верстви населення чи регіону. Колабораціонізм як стратегія державної політики для унітарного етнічного організму в принципі непридатна. На часі розроблення креативних етнокультурних наративів як технологій паралельної ментальної імплементації сучасних життєздатних сценаріїв усебічного поступу України і нівелювання дії обмежувальних непродуктивних моделей суспільної поведінки.

Література

1. Боднар М.Б. Етнопсихологічні особливості самоактуалізації студентської молоді: Монографія. – Кременець: ВЦ КОГПП ім. Т. Шевченка, 2007. – 196 с.
2. Донченко О., Романенко Ю. Архетипи соціального життя і політика: Монографія. – К.: Либідь, 2001. – 334 с.
3. Зайцева – Пушкаш И. А. Юнгианский взгляд на некоторые этносоциопсихологические и этнопсихиатрические явления в Украине // Н. В. Вербенко. Очерки этнической психиатрии / Под. ред. проф. В. П. Самохвалова. – Симферополь: ДОЛЯ, 2007. – С. 203–237.
4. Зеленский В. В. Базовый курс аналитической психологии, или Юнгианский бревиарий. – М.: Когито - Центр, 2004. – 256 с.
5. Мала енциклопедія етнодержавництва / НАН України. – К.: Довіра: Генеза, 1996. – 942 с.

ARCHETYPICAL SOURCES OF PHENOMENON OF BETRAYAL IN UKRAINIAN MENTALITY

Z. S. Karpenko

*PreCarpathian National University by V. Stefanic,
57, Shevchenko Street, Ivano-Frankivs'k, 76000, Ukraine,
ph. +380 (342) 59-60-15, karpenkozs@ukr.net*

The article deals with radical archetype in the Ukrainian mentality - a Mother archetype consisting of the aspects of a Custodian, a Tempted and a Deceived Woman. Difficulties of national and political self-determination

of the Ukrainians (based on the collective unconscious «trap») can be explained by the deep intention to preserve the vital interests of the people and the ties of blood versus common values of the ethnos. Individualistic morals lead to the betrayal of the partners, allies, and eventually to the historical and civilizing defeat. The message of the article is the necessity to elaborate the vital ethnocultural narrative resisting archetypical tendencies of the social behaviour of the Ukrainians.

Keywords: *archetype of the Mother Custodian, archetype of a Tempted and a Deceived Woman, mentality, ethnocultural narrative .*